Ketverių – penkerių metų vaikų kalbos raida

Vaikų kalbos raida

Kalba – tam tikrų ženklų sistema, kuri vartojama norint ką nors pavadinti, išreikšti kokius nors jausmus ar mintis. Suaugusieji yra perpratę gimtosios kalbos sistemą, praktiškai įvaldę kalbėjimo įgūdžius. Kalba gaunama ir perteikiama informacija apie pasaulį ir save. Suaugusieji patys pasirenka leksines, sintaksines bei fonetines priemones, kurios mūsų kalbai labai reikalingos. Kalba savaime neišsivysto. Ją vaikas išmoksta bendraudamas su suaugusiaisiais, pamėgdžiodamas juos ir jų padedamas. Bendrauti su vaiku būtina nuo pat ankstyvosios vaikystės. Kuo daugiau nuo mažens su vaiku bus bendraujama, tuo lengviau ir sėkmingiau vaikas mokysis kalbos.

Vaiko kalbos raidai svarbu net kai kurie vaisiaus vystymosi ypatumai. Nuo trečio iki devinto vaisiaus rutuliojimosi mėnesių formuojasi kalbos padargai, jie pradeda funkcionuoti. Ketvirtą – penktą mėnesį vaisius ima reaguoti į garsinius dirgiklius. Septintą mėnesį vaisius įsimena motinos širdies plakimo ritmą, kalbą. Vaiko riksmas gimus – pirmoji gyvenimo akimirka, kai kūdikis išgirsta nuosavą balsą. Rėkimas labai svarbus kalbos raidai.

Kalbos priemonių perėmimas iš suaugusiųjų priklauso nuo kūdikio psichinio išsivystymo. Kalbos vystymosi nukrypimai būdingi sutrikusio intelekto vaikų kalbos plėtotei.

Viena iš sėkmingos vaiko kalbos plėtotės sąlygų yra normaliai išsivystę kalbos mechanizmai. Vaikui gimus, receptoriai ir artikuliacinis aparatas yra fiziologiškai susiformavę. Kartu bręsta ir smegenų centrai. Dėl centrinių ir periferinių kalbos aparato trūkumų atsiranda įvairių kalbos sutrikimų. Kalbos raidos procese greta kalbinių įgūdžių formuojasi ir kalbiniai mokėjimai.

Vaiko mąstymo raida susijusi su jo kalbos tobulėjimu. Kalba yra minties reiškimo forma. Tik tada, kai mintis išreikšta žodžiu, ji yra aiški ir tampa realybe kalbančiam, o taip pat ir klausantiems. Pati svarbiausia kalbos funkcija yra komunikacinė. Kalbos dėka bendraudami žmonės gali tiksliai informuoti vieni kitus apie savo jausmus, norus, ketinimus, kilusius sumanymus, mintis. Vaikas išmokęs kalbėti, praplečia savo betarpišką patyrimą, besirėmusį tik pojūčiais ir suvokimu. Bendraudamas su aplinkiniais, mokydamasis ir dirbdamas, įvaldęs kalbą, per ją gali įtvirtinti ir perduoti aplinkiniams savo asmeninę patirtį. Tačiau labai ryškūs individualūs vaikų kalbos plėtotės skirtumai ne tik kaupiant žodyną, bet ir mokantis tarti garsus, nustatant gramatinius dėsningumus.

Ketvirtieji metai

Ketvirtaisiais metais baigiasi fiziologinis šveplavimas. Vaikai jau turėtų mokėti taisyklingai tarti garsus. Tačiau kartais sudėtingesnės artikuliacijos garsų tarimo mokymasis užsitęsia. Dažnai vaikai netaria šnypščiamųjų ir vibrantų, retkarčiais minkština kai kuriuos priebalsius. Vaikai dar nemoka kaitalioti priebalsių *t, d* ir afrikatų *č, dž.* Kalboje vartoja 3 – 4 skiemenų ir ilgesnius žodžius. Gerai tariami 2 – 3 priebalsių junginiai. Tobulėja sunkesnių žodžių tarimas.

Sparčiai gausėja vaiko žodynas. Atskirų vaikų žodyno apimtis skirtinga. Žodžių atsarga labai priklauso nuo gyvenimo sąlygų, ugdymo. Išmokstami visų kalbos dalių žodžiai. Jis jau vartoja 2000 – 3000 žodžių. Psichologės Biūler Š. duomenimis per vieną dieną vaikas pasako 11600 žodžių, apie 1800 sakinių. Vaikas kalbina kitus, nori bendrauti, kalba apie save, apie kitus asmenis, pasakoja apie daiktus ir reiškinius. Buityje vaikai kalba apie žinomus dalykus, žodžiai vartojami tiksliai pagal reikšmę, o sekdamas pasakas, pasakodamas kitus tekstus, keturmetis kalba apie situacijas, kurių niekada nematė, ir ištaria nesuprantamus žodžius, todėl jie vartojami ne visada tiksliai pagal reikšmę, netaisyklingai ištariami. Nežinodami žodžio reikšmės dažnai naudoja gestus. Šiuo laikotarpiu vaiką domina žodžio forma, todėl jis sukuria daug naujų žodžių. Naujų žodžių vaikas pasidaro vartodamas priesagas, priešdėlius, sujungdamas du žodžius. Šis amžiaus tarpsnis kartais psichologų vadinamas spalvų bei skaičių žodyno metais (Glebuvienė V. 1989). Vaikai domisi ne tik daiktu, spalvomis, bet ir mėgsta skaičiuoti.

Žodžių kaitymo vaikai išmoksta greičiau negu žodžių darybos. Žodžių darybą sunkina besikeičiančios kiekvieno gimininingo žodžio reikšmės. Ketvirtųjų metų vaikų kalba gramatiškai gana taisyklinga. Tinkamai vartojami daiktavardžių linksniai, skaičiai, giminės, žodžiai derinami. Tačiau dar painiojamos daiktavardžių ir būdvardžių linksniuočių, veiksmažodžių asmenuočių galūnės bei priesaginių veiksmažodžių priesagos. Dar vaikai nemoka kaitalioti priebalsių t, d ir afrikatų č, dž įvairiose žodžių formose. Visose formose linkę vartoti t, d arba č, dž nenoriai sutinka su pataisymu. Sudėtinga kaityti sangrąžinių veiksmažodžių, įvardžiuotinių būdvardžių žodžius.

Šiuo amžiaus tarpsniu intensyviai plėtojasi rišlioji kalba. Vaikai vartoja išplėstinius ir neišplėstinius vientisinius sakinius. Būdingi jungtukai *o, ir* sakinio pradžioje. Vaikai sakiniuose dažnai pavadina veikėją, atliekamą veiksmą ir objektą. Labiau išplėstuose sakiniuose nurodomos veiksmo aplinkybės. Dauguma išplėstinių sakinių su vienarūšėmis sakinio dalimis: tariniais, veiksniais, pažyminiais, papildiniais. Sudėtinių sakinių nedaug. Sujungiamieji sakiniai gan reti. Daugiau jų vartojama sekant pasakas, vaidinant siužetinius vaidinimus.O prijungiamuosiuose sakiniuose sujungti du vientisiniai neilgi sakiniai. Kalboje taip pat dažni sakinio dalių praleidinėjimai, kurie trukdo bendraujančiųjų tarpusavio supratimui. Veiksnys praleidžiamas, kai pasakojamas nevisiškai suvoktas tekstas, kai nepakankama kalbos kontrolė.

Tariniai praleidžiami retai, praleistos antrininkės sakinio dalys mažiau trukdo suprasti pasakytą mintį.

Šio amžiaus vaikai ypatingai mėgsta klausyti ir patys sekti pasakas, tai galima pastebėti, kai vaikai žaidžia vaidmeninius žaidimus. Taip pat nereikėtų pamiršti ir garso įrašų, kuriuose skamba taisyklinga tartis ir skaitovo intonavimas.

Penktieji metai

Penktaisiais metais vaikas gana taisyklingai kalba: puikiausiai jungia sakinius, be klaidų parenka reikalingas veiksmažodžių formas, be priekaištų vartoja linksnių galūnes. Tinkamai derina įvairių kalbos dalių giminę, skaičių, linksnį, neapsieina be gausybės žodžių atspalvius pakeičiančių priesagų, priešdėlių, vaikai vis daugiau vartoja būdvardžių , dalyvių. Vaikai vis dažniau mini spalvą, dydį, formą. Plečiasi ir pats sakinys, jame daugiau žodžių.

Dauguma vaikų gerai taria fonemas, sugeba ištarti įvairaus sunkumo žodžius. Tačiau kai kurių vaikų fiziologinis šveplavimas tęsiasi ir penktaisiais metais. Šio amžiaus vaikai daugiau vartoja būdvardžių, dalyvių, vartojamų žodžių reikšmės gana tikslios. Tačiau vaikai nesupranta daugelio žodžių perkeltinės reikšmės. Tęsiasi žodžių kūrybos periodas. Vaiko žodynas pagausėja iki 5000 žodžių. Jo žodynas ima sparčiai didėti, kai jis įsisąmonina simbolinį mąstymą. (Žukauskienė R., 2002.) Ketvirtaisiais ir penktaisiais gyvenimo metais vaiko kalba darosi vis aktyvesnė (ypač penktaisiais metais, kai prasideda „kodėlčiukų" amžius). Labai sparčiai didėja žodžių atsargos, vaikai vartoja įvairiausias gramatines žodžių formas ir junginius.

Turtėjant aktyviajam vaiko žodynui, ilgėja sakiniai. Sakiniuose gausiau vartojami pažyminiai ir aplinkybės, vienarūšės sakinio dalys, netgi įterptiniai žodžiai. Sudėtiniai sakiniai taip pat ilgėja, nes ilgėja juos sudarantys sakiniai. Sudėtiniame sakinyje iki 12 – 15 žodžių. Sudėtiniai sakiniai vartojami su jungtukais ar be jų.

Sparčiai plėtojasi rišlioji kalba. Vaikai daugiausiai bendrauja dialogais, tačiau vis dažniau vartoja monologinę kalbą. Penkiamečių pasakojimai nėra pakankamai rišlūs, nuoseklūs ar logiški. Monologai dažnai būna be pradžios ir pabaigos. Jie prasideda ryškesnių vaizdų ar vaizdinių apbūdinimu ir staiga nutrūksta. Pasakojama nenuosekliai, dažnai šokinėjama nuo vieno įvykio prie kito, keičiami ir painiojami erdvės ir laiko vaizdiniai, nenurodo veiksmo vietos ir laiko. Kai kuriuos pasakojimus gali suprasti tik žmogus, gerai žinąs įvykius apie kuriuos kalbama. Klausytojo klausimai sukelia nepasitenkinimą. Ilgainiui situacinė kalba tikslėja, vaikas mielai paaiškina, ko nesupranta klausantysis. Tačiau labai vaizdingai vaikai pasakoja pasakas, papasakoja pagal paveikslų serijas.

Galvodami apie žmogaus kalbos gražumą, be abejo, matome, kad nuskriausti yra tie, kurie negali kalbėti taisyklingai. Negalima nė įsivaizduoti estetinio auklėjimo be tam tikro

rūpinimosi ištobulinti šnekamąją kalbą. Tačiau jeigu vaikas ir gerai taria garsus bei žodžius, kalbos garsų kultūrai vis tiek reikia skirti deramą dėmesį. Dabar ypač svarbu yra reguliuoti vaiko kalbos tempą, dikciją ir mokyti jį intonacinio išraiškingumo. Šiuo atžvilgiu labai geros medžiagos gali suteikti smulkiosios tautosakos lobiai: juokavimai, pokštai, greitakalbės pavyzdžiai, patarlės bei priežodžiai. Ikimokyklinio amžiaus vaikų žodžių atsargos, kaip minėta anksčiau, jau yra didelės. Tai daugiausia pagrindinio žodyninio kalbos fondo žodžiai, t. y. visų vartojami žodžiai, reikalingi bendravimui. Žinoma, ne visi vaikai tiek jų išmokę ir ne visi savarankiškai juos vartoja.

Išmoktus naujus žodžius vaikas kartais klaidingai ištaria. Bet tai nereiškia, kad vaikas nesuvokia žodžio, kad neskiria garsų. Klaidingai taria dėl dviejų priežasčių: arba dėl artikuliacijos padargų netobulumo, kliudančio ištarti kai kuriuos kalbos garsų derinius, arba dėl atminties trūkumų. Savo tarimo trūkumus vaikai suvokia ir supranta, bet dėl objektyvių psichologinių priežasčių nepajėgia jų pašalinti. (Gučas A.,1981.) Ikimokyklinukų kalboje pasitaiko vienas kitas kai kurių garsų grupių tarimo sutrikimas. Tačiau kartais vaikai blogai taria atskirus garsus: *r, l, š, f*. Taip būna tada, kai artikuliacijos aparato raumenims trūksta paslankumo arba yra ydinga jo sandara (netaisyklinga dantų struktūra, platus, nejudrus liežuvis, per trumpas poliežuvinis raištis) arba kas nors iš aplinkinių blogai taria garsus. Šitokiais atvejais negalima tikėtis, kad tarimas savaime susitvarkys. Rekomenduojama kreiptis į specialistą .

Ikimokyklinio amžiaus vaikų kalba yra nevienodo lygio. Vieni vaikai laisvai naudojasi savo žodžių atsargomis, o kitų aktyvusis žodynas yra negausus, nors didelę dalį žodžių gerai supranta (pasyvusis žodynas). Kai kurie vaikai žodžius ir posakius vartoja ne vietoje, netiksliai suprasdami jų reikšmę. Reikia, kad vaikai sąmoningai mokytųsi žodžių, jiems suprantamų, pastovių žodžių junginių, kad jie suprastų, jog žodžiai gali turėti daug reikšmių ir įvairių prasminių atspalvių, suprastų vaizdingą žodžių vartojimą. Vaiko žodžio prasmės supratimas yra glaudžiai susijęs su aplinkos suvokimu. Remdamasis savo paties patirtimi, vaikas įgyja naujų žinių, suvokia abstrakčias sąvokas. Vaikas mokosi kalbėti nesuvokdamas, kaip jis tai daro. Jo kalbiniai įgūdžiai formuojasi nedalyvaujant sąmonei. Kai jis suvokia ir supranta kalbą, jis pirmiausia įsisąmonina tą prasminį turinį, kuris ja perteikiamas. Kai jis kalbėdamas reiškia savo mintį, praneša ją savo pašnekovui. Šis taip pat įsisąmonina jos prasminį turinį ir jam visai nereikia suprasti, kaip, kokiais žodžiais pasakoma mintis. Vaikas šito labai ilgai nesupras, jis net nežino, kad kalba žodžiais. Ikimokyklinio amžiaus vaikui, kol dar jo niekas nėra mokęs suskaidyti kalbos atskirais žodžiais, žodis turi labai neapibrėžtą reikšmę. Atsakydamas į klausimą, kokių žodžių jis moka, vaikas gali ištarti garsą, pasakyti pavadinimą kurios nors raidės, pasakyti sakinį ar žodžių junginį arba net atsakyti, kad jokių žodžių nemokąs, tiktai mokąs eilėraštį apie žiemą. Daugelis vaikų gali pasakyti žodžių, bet paprastai tik daiktavardžių, reiškiančių daiktus.

Iš pateiktos medžiagos galime daryti išvadą, kad bendravimas su bendraamžiais, taisyklinga kalba šeimoje, ugdytojų tiesioginis pavyzdys yra pagrindas vaiko kalbos raidai.

Rekomendacijos tėvams

Dalykai, kurie padeda kalbėti:

Namuose sukurti ramesnę aplinką.

Su vaiku kalbėti lėčiau, neskubant.

Leiskite vaikui pabaigti išsakyti savo mintis.

Stenkitės nekalbėti už vaiką ir neskubinkite jo baigti savo minčių.

Truputį luktelėkite prieš atsakydami į vaiko klausimus ir komentarus.

Jeigu vaikas pradeda kalbėti tuo metu , kai jūs dirbate darbą, reikalaujantį susikaupimo.

Pasakykite, kad negalite į jį žiūrėti, tačiau jo atidžiai klausote.

Dalykai, kurie trukdo kalbėti:

Pabaigti vaiko sakinį.

Skubinti vaiką kuo greičiau pabaigti savo sakinį ar žodį.

Pertraukti vaiko kalbą.

Reikalauti arba drąsinti nuolat kalbėti greitai, tiksliai ir apgalvotai.

Dažnai kritikuoti, taisyti ar mėginti pakeisti jo kalbėjimo manierą, jo tariamus garsus ar žodžius.

Greitai kalbėti su vaiku, kai jo prašoma kalbėti lėtai.

Versti vaiką sakyti neilgas kalbas, vaidinti, garsiai deklamuoti svečiams.

Parengė logopedė

Jurgita Aksomaitytė

Literatūra:

1. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (1999). *Logopedija.* Kaunas „Šviesa“.
2. Giedrienė, R. (1986). *Pradinukų kalbėjimo trūkumai*. Kaunas „Šviesa“.
3. Glebuvienė, V. (1989). *Jauna šeima. Mažylis*. Kaunas „Šviesa“.
4. Gučas, A. (1981). *Vaiko psichologija*. Kaunas „Šviesa“.
5. Kurmanskienė, I. (2003).
6. Unčiurys, J. (1988). *Vaikų kalbos trūkumai ir jų šalinimas*. Kaunas „Šviesa“.
7. Žukauskienė, R. (2002). Raidos psichologija. Vilnius. Valstybinis leidybos centras.